

Pavel Trost

Glosy k Tylově Fidlovačce

1. Není pravda, jak víme, že se jazyk hodnotí "prakticky" jen jako nástroj dorozumění. Ať se "láska k rodnému jazyku" posuzuje jako ctnost nebo jako zvrácený fetišismus, nelze ji odbývat šmahem jako frázi nebo fikci. Není fikcí ani v tom smyslu, že by v každém boji o jazyk šlo ve skutečnosti o jiné hodnoty než je jazyk, který je pouze symbolizuje. Jistě může jít o víc než o jazyk, ale jde také o jazyk. Národnostní boj se zpravidla pojí s bojem o jazyk, ale není to totéž. Irský nacionalismus se téměř úplně vzdal boje za irštinu a proti angličtině.

"Vřeť každému srdce po jazyku svému" - bereme-li "jazyk" pouze v dnešním smyslu, mohlo by se takové zaujetí zdát přirozené, nebýt toho, že mnohé jazyky již zanikaly a ještě zanikají. Zánik jazyka většinou probíhá tak, že mluvící kolektiv si napřed osvojil druhý jazyk a potom se dvojjazýčností ve prospěch druhého jazyka vzdá.

Víme, že čeština byla v 18. století zatlačena němčinou do té míry, že na konci tohoto století vznikl názor, že čeština za krátkou dobu zahyne. Víme, že se ve skutečnosti tehdy počínal obrácený proces. Je otázka, zda k tomu dojít muselo, tj. zda úsilí obrozenské inteligence, její tzv. filologismus, byl významnou nebo podružnou složkou ve velikém společenském procesu. Již Pelcl prohlásil ve své nástupní řeči, že "lid zůstane stále českým". Ale v pobělohorském období, jak známo, se zvětšilo německé

jazykové území v Čechách, a to jistě znamená, že se místy germanizoval i venkovský lid.

2. Tylova Fidlovačka má své místo v obrozeneckém boji za český jazyk. K. Krejčí nazval bojovou tendenci této hry útočnou, nikoli jen obrannou: cílem hry bylo "zesměšnění němčiny a zbavení jí toho kouzla vznešenosti, které jí dodávaly předsudky tzv. lepších vrstev"¹. Krejčí dokazuje, že je zesměšněna i kuchyňská němčina rodilé Češky Mastílkové i bezvadná němčina rodilého Němce Jammerweila; že karikatura Jammerweilovy němčiny je dokonce silnější, a to tím, že je vložena do úst nanejvýš směšné postavy. Avšak směšnost Jammerweilova značně záleží v způsobu, jak mluví, i když německy mluví dobře. Jammerweilova řeč je směšná jako stále nadnesená, nabubřelá divadelní mluva, jako "Thaaterdeutsch"². Text této role si vyžadoval divadelní přednes s výslovností, která v Praze musela působit zvláště afektovaně. Jammerweil představuje standardní fraškovou figuru: osobu vyjadřující se nestylově vysokým stylem. Vysoký styl byl ve frašce parodován buď příměsky nízkého stylu uprostřed vysokého, nebo tím, že vysokého stylu užívali nedůstojní mluvčí v nedůstojných situacích.

Tak je ve Fidlovačce karikována zároveň němčina kuchyňská i němčina vznešená. Němčina je také karikována v řeči Šivelesově, která má autentické rysy jidiš.³

Bylo napsáno, že makaronismus ve Fidlovačce je na přechodu od realistické motivace ke komické.⁴ Komická motivace se však váže na ideové zaměření hry, potírat společenský prestiž němčiny v Praze. Čím se tedy Fidlovačka sneží němčinu zesměšnit a znevážit? Tím, že tento jazyk předvádí

ve zvláštní podobě působící komicky nebo přiděluje ji ve hře jen výrazně komickým postavám.

Fidlovačka rozvíjí podle Bergsonova rozlišení nejen komiku, kterou jazyk vyjadřuje, nýbrž i takovou, kterou jazyk vytváří. Jsou způsoby jazykové komiky, na nichž ztroskotávají běžné definice komična jako odhalené nicoty nebo stržené přetvářky. Komicky mohou působit jazykové chyby v kontextu, tj. uvolnění nebo porušení jazykové struktury, povýšené na společenskou normu. Komicky působí řečový akt, jehož složky si odporují, např. styl projevu a situace. Komika, založená na uvolnění nebo porušení daných struktur slouží ve fidlovačce jako prostředek společenského boje, tj. má satirickou tendenci⁵.

Poznámky

- 1) K. Krejčí, Jazyk ve vývoji společnosti (Praha 1947).
s. 77 n.
- 2) Krejčí si vůbec nevšiml teatrální literárnosti Jammerweilovy řeči. Náznakem afektované výslovnosti jsou v jejím textu psaní Schickesal m. Schicksal, Labesal m. Labsal, holzöhlig m. holdselig. Hyperkorektní přehláska v holzöhlig vytváří zároveň kalambur (holz-öhlig).
- 3) Krejčího výklad, že dudek (Düdec) "neumí ani česky ani německy", sotva vystihuje Tylovu intenci. Dudek to přece jen předstírá, aby dokazoval svůj cizokrajný původ. Jeho výslovnost jednou francouzská (à la Lessingův Riccaut de Marlinière) jednou německá, také vytváří kalambury, unbelaust m. unbelauscht, telat m. dělat.
- 4) V. Štěpánek v doslovu k vydání J.K. Tyla, První dramata (Praha 1957), s. 467.
- 5) Je však třeba proti Krejčímu uznat, že v závěru hry se ozývá motiv národnostního smíru (ohne Bürgerhass in der Prager Mitte), a jeho vážným mluvčím je dobromyslný Němec Jammerweil.